

Ob osemdesetletnici koroškega plebiscita

Ob veselem heiderjanskem proslavljanju za Slovence verjetno enega najbolj tragičnih dogodkov v zgodovini bi želela opozoriti na malo znano vlogo študenta medicine, nadporočnika Antona Košmelja, kolikor se še spominjam iz pripovedovanja.

Rojen je bil 25. januarja 1888 v Železnikih. Študiral je na Dunaju. Kot je bila v Avstriji obveznost, so morali visokošolci služiti vojsko kot enoletni »prostovoljci« (einjährige Freiwilliger). Tako kot njegov starejši brat France, študent prava, je bil vpoklican v Trst med študijem (verjetno leta 1912) v tržaški slovensko-hrvaško-italijanski 97. pešpolk. Po končanem službovanju in obveznih končnih izpitih so študentje dobili naslov rezervnih nadporočnikov.

Slika dveh prijateljev oficirjev neke v okolici Gornje Radgone. Sedi verjetno sošolec, Železnikar, dr. Lenart Lotrič. Zanimivi sta pokrivali. Stric je pokrit s srbsko šajkačo, ki so jih po Maistrovem nalogu masovno šivali v Mariboru, sedeči tovariš pa ima srbsko oficirsko kapo. Srbska vojska jih je kopirala po francoskih. Na obeh pokrivalih sta dobro vidni kokardi, ki so jih nosili Maistrovi častniki

Avgusta 1914 je bil skupaj z bratom mobiliziran in poslan na fronto v Ukrajino (Galicija, Premisl, Lvov), kjer se skoraj nista srečevala. Vsa štiri leta sta preživela na tej fronti v strelskih jarkih.

Po razpadu avstroogrske monarhije se je Tone Košmelj z nekaj sotrpini prebijal proti domu. Ustavili so se na Pragerskem, kjer je bilo že precej slovenskih vojakov. Ti so jih obvestili o dogajanju v Mariboru in na Koroškem. Večina se jih je odločila priključiti se generalu Maistru in so se takoj odpravili v Maribor, ne da bi prej videli dom in domače. Tam je bilo zbranih že veliko nekdanjih dunajskih študentov.

General Maister je Toneta takoj napotil nekam v Prekmurje, kjer je bilo poveljstvo v gradu mlade madžarske grofice (ime sem pozabila, mož grof je zbežal pred Slovenci). Kmalu je bil od tam poklican nazaj v Maribor in general

ga je napolil s četo čez zasneženi Ljubelj na desni breg Drave, zlasti pa na most pri Kožentavri in v okolico Borovelj, ki je bila popolnoma nezaščiten. Tam se je utaboril oddelek šestih vojakov z eno strojnico in komandantom Tonetom. Razrušili so most. Nemci so dvakrat ali trikrat pridrveli iz Celovca. Končali so v deroči Dravi oz. so se umaknili pred maloštevilnimi branilci. Po prihodu srbskih čet v Borovlje in Podljubelj (Unterloibl), so bili Slovenci predstavljeni njegovemu komandantu, generalu Stevanoviću, ki se jim ni mogel načuditi. Izjavil je, da ni vedel, da so Slovenci zmožni takšnega junaštva. Za vodjo oddelka je predlagal visoko srbsko odlikovanje za hrabrost, zlato kolajno Miloša Obilića. To je Tone Košmelj tudi prejel leta 1920 v rodnih Železnikih iz rok tedanjega župana Jožefa Globočnika. Ob zadnjem nemškem napadu je bil Tone Košmelj ranjen v desno nogo. Do smrti leta 1962 se je mučil kot invalid z trdo nogo v kolenu in velikimi venskim vozli. V 30. letih je bil večkrat operiran, vendar se mu stanje ni izboljšalo. Sam si ni mogel obuvati in sezuvati ortopedskih čevljev. Vendar ni tožil zaradi bolečin oz. ni razlagal vzroka svoje invalidnosti. Nihče od invalidov s koroške fronte ni dobival nikakršne invalidnine!

Po stričevem pripovedovanju so jih domačini, Slovenci pod Karavankami v Kožentavri in okolici pristrčno sprejeli. Vsi so bili navdušeni za Jugoslavijo, razen avstrofilov, lastnikov gostilne pri Deutsch Petru. Nastanek tega imena je okolškim Slovencem dobro znan po potovanju avstrijskega cesarja čez Ljubelj. Ko pa so prišle precej razcapane srbske čete v opankah, nekakšnih obujkah, z neuglednimi tornistri in šajkačami, se je mnenje ljudi precej spremenilo. Najhuje je pa bilo, da so neka-

teri vojaki vdirali v samotne kmetije in niso mogli verjeti, da so Slovenci tudi Slovani (vse so imenovali -Švabe-) in da se želijo pridružiti novonastali državi. Olje na ogenj pa so prilivali Nemci z razširanjem nemško-slovenskih letakov z groznimi karikaturami -razbojnikov-, ki jih nekateri kulturni Slovenci želijo imeti za nove oblastnike. Po proslavljanju petdesetletnice koroškega plebiscita v 70. letih, sem bila po naključju v Celovcu. Na lastne oči sem videla v izložbah nekaj takšnih tedanjih letakov. Karikature ter jezik v nemščini in slovenščini so bili naravnost ogabni.

Čudno je bilo, da so se skoraj vsi preživeli mladi intelektualci, ki so preživljali štiriletno morijo na frontah v Srbiji, Galiciji, Dolomitih, na Tirolskem in ob Soči, takoj ob razpadu Avstrije priključili generalu Maistru. Ker so že v študentskih letih dobili stopnje rezervnih poročnikov ali nadporočni-

Slaba slika nadporočnika Toneta Košmelja. Vloga je namreč naredila svoje

Četeca šestih vojakov s poročnikom in edinim mitraljezom, ki so ga premogli nekje nad Kožentavro

kov, so to dejavnost opravljali pod generalom Maistrom. Že med vojno, zlasti po letu 1917, je več teh mladih častnikov prešlo na zavezniško stran, kjer so se borili proti osovraženi Avstro-Ogrski. Znanih je precej teh pribežnikov, med drugimi zlasti dr. Ljudevit Pivko, dr. Josip Jeras itd. Študent Vladimir Kobler, po rodu iz Železnikov, pa je padel v Dobrudži.

Po končanih bojih in žalostnem plebiscitu se je stric vrnil v Ljubljano. Brat France, pravnik, je konec oktobra 1918 prišel v Ljubljano. Po štirih letih vojskovanja v strelskih jarkih v Galiciji si je v Ljubljani izposodil kolo in se pripeljal domov v Železnike sporočit veselo novico, da je Avstrija propadla. Dobil je pljučnico in je v treh dneh umrl pri sorodnikih. Moj oče Polde, ki se je dve leti vojskoval na Tirolski fronti na ledeniku Ortlerju, je padel v italijansko ujetništvo in po nekaj mesecih od tam zbežal. Starša sta umrla v enem letu, leta 1914 oz. 1915. Doma je ostala samo mladoletna sestra, ki so jo vzeli k sebi sorodniki. Dom je upravljal oskrbnik, »jerob«, ki ga je skoraj popolnoma uničil. Torej se študent Tone ni mogel vrniti domov. Nekaj časa se je potikal po Ljubljani. Za dokončanje študija ni imel denarja. Iskal je različne službe, vendar v glavnem brez uspeha. Mnogi Maistrovi borci so ostali na cesti. Po več kot letu dni tavanja se je končno ustavil na Rakeku, kjer je potekala nova meja med Jugoslavijo in Italijo.

Leta 1920 ga je pozval železniški župan Jožef Globočnik, naj se javi na županstvu v domačem kraju. Povabil ga je v gostilno Thaler, kjer mu je v posebni sobi pripel zlato Obiličevo priznanje za hrabrost, ki so jo poslali naravnost iz Beograda na domačo občino. Navzoči so bili tudi nekateri njegovi prijatelji in sošolci, med drugimi Karel Demšar, brata Vladko in Mirko Demšarjeva, moj oče Polde in še nekateri.

Poleg odlikovanja je bil priložen še dopis v srbskem jeziku o izjemnem junaštvu maloštevilne četice in o njihovem poveljniku.

Stric se kasneje ni dosti ukvarjal s preteklostjo, žalosten pa je bil zaradi Maistrove usode. Priznaval mu je izjemno vojaško sposobnost poveljevanja in drznost, ki jo je pokazal že z mobilizacijo letnikov 1898, 1899 in verjetno še 1900. Jezen je bil na ljubljansko vlado, ki je s svojim cincanjem zapravila Koroško. (O tem lepo piše dr. Miloš Vauhnik v svojih spominih, ki so izšli v Gorici pri Mohorjevi založbi leta 1988: V boj za severno mejo, str. 156). Medtem je general Maister neprestano mislil na Koroško in delal načrte, kako jo bo zasedel, posebno, ker se Ljubljana ni zganila. Nameraval je mobilizirati Spodnjo Štajersko in marširati na Koroško. Slovenska vlada v Ljubljani, ki je bila načelno proti vsakemu vojaškemu nastopu kjer koli, se je ustrašila nadaljnjih Maistrovih podvigov. Odločila se je, da Koroško izloči iz Maistrovega območja in jo podredi II. vojnemu okrožju v Ljubljani.

S tem dejanjem je vlada v Ljubljani *zapečatila* usodo Koroške. Maister je bil s svojim poveljstvom in s svojimi četami od tam izrinjen.

Kolikor mi je znano, je v 70. letih sorodnik Drago D. dr. Lojzeta Udeta opozoril na stričevo vlogo v bojih pri Podljubelju (Unterloibl) na severni strani Karavank. Slednji mu je odgovoril, da o fronti z desnega brega Drave razen Borovelj nimajo nobenih podatkov in da se s to problematiko nihče ne ukvarja.

Spominjam se, da so se nekateri sobojevniki in sošolci med vojnama večkrat sestajali v ljubljanskih gostilnah pri Sokolu, Slamiču, Kolovratu ali Šestici. Tako so se dobivali advokat dr. Stanko Juh, odvetnik dr. Jaške (Jakše?) z Miklošičeve ceste, zobozdravnik Karel Demšar iz Kranja itd. Redkokdaj pa je zaradi oddaljenosti prišel tudi notar, dr. Lenart Lotrič iz Zg. Radgone. Slednjega so Nemci prve dni okupacije Slovenije zaprli in je doživel tragično usodo v zaporu. Njegovo življenje je vredno romana! Rojeni Železnikar je leta 1913 javno izstopil iz katoliške vere in se nato kot eden prvih v Avstriji civilno poročil. Cerkvena in civilna oblast sta mu vseskozi delali težave.

V zadnji vojni je bilo uničeno veliko slikovnega materiala iz Prekmurja in Kožentavre (Kirschentauer). Nekaj slik je le ostalo.

Leta 1954. je bil v zveznem Uradnem listu objavljen odlok, da imajo vsi imetniki predvojnih visokih odlikovanj Karadjordjeve zvezde najvišjega ranga, belega orla in Obiličeve kolajne za hrabrost ter poveljni spomeničarji zastoj vožnjo na vseh področjih prometa po vsej Jugoslaviji. Morajo pa predložiti potrdila določenega (?) ministrstva. Ker je stric zelo rad potoval, je takoj pisal v Beograd na ministrstvo, kjer naj bi imeli arhiv. Kmalu je dobil odgovor, da je bila stavba z arhivi 6. aprila 1941 zbombardirana in da mu potrdila ne morejo dati. Bil pa je menda tudi edini Slovenec, ki je zaprosil za potrdilo. Pojasnili so mu tudi, da sta obstajali dve Obiličevi odlikovanji in sicer srbsko in črnogorsko, ki pa ne pride v poštev. Stric je dobil srbskega. Ponovno je odpisal in priložil še potrdila nekaterih živih prič, vendar odgovora ni bilo. Kot odlikovanec je omenjen tudi v knjigi Janeza Švajncerja: Slovenska vojska 1918-1919. Kasneje mi je dober znanec iz Beograda razložil, da Srbi niso bili navdušeni, da bi bil s Karadjordjevo zvezdo oz. z Obiličevim odlikovanjem odlikovan Nesrb. Da je mera polna, sem pred leti vso pisno dokumentacijo, seveda brez kopije, oddala v muzej, kjer so jo založili.